

KATARZYNA TKACZYK

WSPÓŁCZESNY SYSTEM KARANIA W ANGLII I WALII

Karanie sprawców przestępstw, rodzaje kar kryminalnych, sposoby i zasady ich wymiaru, stopień ich dolegliwości, wreszcie skutki, jakie związane są ze stosowaniem konkretnych sankcji, stanowią przedmiot licznych nowelizacji prawa karnego, publicznych debat, naukowych dyskusji i politycznych sporów. Z licznych sondaży rozpowszechnianych w mediach wyłania się obraz społeczeństw żądnych represji, surowych kar, niejednokrotnie włącznie z powrotem do orzekania kary śmierci. Przywróconą do życia nowojorską ideę „zero tolerancji”¹ dla przestępców, o której swego czasu głośno było szczególnie w polskich mediach, rozpowszechniano w nad wyraz restryktywnej wersji, często sprzecznej ze swoim pierwowzorem. Dwutorowy system sankcji — izolacyjnych z jednej strony, oraz wolnościowych, szczególnie szeroko rozumianej probacji z drugiej — znany w ustawodawstwach państw europejskich, w wielu zdaje się w praktyce odchodzić do lamusa. Podkreśla się konieczność stosowania surowych kar, szczególnie związanych z pozbawieniem wolności, nadając im rangę jedynych środków zabezpieczających społeczeństwo i chroniących go przed

¹ Nowojorska idea „zero tolerancji” przeniesiona została na grunt angielski w latach 90. Policjanci z Cleveland, angielscy prekursorzy, zamierzali w jej ramach rozprawić się przede wszystkim z przestępczością narkotykową i korupcją, a także zredukować całą przestępczość w mieście, zapewnić większe bezpieczeństwo na ulicach oraz przejąć nad nimi „kontrolę”. Stopniowo rozpowszechniona na cały kraj zakładała konieczność reagowania na każdy, najdrobniejszy czyn zakłócający porządek i spokój publiczny, w przeciwnym bowiem wypadku „pijacy, grafciarze, nieletni wandy, natrętni żebracy poczują się bezkarni i zachęceni do popełniania poważniejszych przestępstw”. M. Davies, H. Croall, J. Tyrer, *Criminal Justice. An Introduction to the Criminal Justice System in England and Wales*, London–New York 1998, s. 394–395.

zamachami przestępnymi. Powszechnie zdaje się panować amnezja w zakresie istnienia w przepisach prawnych innych, skutecznych, bardziej adekwatnych, a co istotne — wolnościowych środków oddziaływania na sprawców przestępstw.

Wbrew pozorom powyższy, dobrze znany opis, nie relacjonuje jedynie sytuacji w Polsce. W wielu państwach, także w Zjednoczonym Królestwie, przedmiot licznych niepokoi, sporów, politycznych batalii stanowi problematyka posługiwania się karami kryminalnymi, a zwłaszcza ustawowego określania ich katalogu oraz prymatu pierwszeństwa. Powszechnie znane wypowiedzi teoretyczne, szczególnie Kantowska idea sprawiedliwości, głoszona przez Geорга Wilhelma Friedricha Hegla konieczność negowania przestępstwa poprzez dokonanie restytucji, wreszcie lansowana przez Franza von Liszta idea prewencji, znalazły podatny grunt na wyspach brytyjskich, recypowane jako filozoficzne podstawy angielskiego prawa karnego zwłaszcza przez Herberta Harta. W połączeniu z rodzimą liberalną filozofią Thomasa Hobbesa, utylityzmem Jeremy'ego Benthama czy Johna Stuarta Milla, stworzyły jedyny swego rodzaju system, będący źródłem wielu współczesnych kontynentalnych modeli karania².

Prezentowana analiza ogranicza się jedynie do krótkiego zasygnalizowania aktualnego stanu prawnego obowiązującego w tym zakresie; szczególny nacisk położony został na prezentację niezwykle nowoczesnego systemu karania, z którego współcześnie czerpie wielu prawodawców ustalając na kontynencie ustawowe modele karania, także polski (np. instytucję probacji, dozoru elektronicznego), a także na określenie struktury skazań oraz jej rozmiarów. Wydaje się bowiem, iż niezbędne jest szersze teoretyczne zapoznanie się z instytucjami, które ustawodawca decyduje się — niestety dość wybiórczo nawet w ramach jednego modelu — wprowadzać na grunt polskiego ustawodawstwa, a które z lepszym lub gorszym skutkiem funkcjonują od dawna w prawie angielskim. Uwzględnione zostały aktualne reformy, a w zdecydowanie węższym stopniu rozwój systemu karania w aspekcie historycznym³.

² A. Hirsch, *Fairness, Verbrechen und Strafe. Strafrechtstheoretische Abhandlungen (Broschert)*, Berlin 2005, s. 131 i n.; zbiór filozoficznych esejów H. Hart, *Punishment and Responsibility*, Oxford 1968; ponadto J.S. Mill, *Der Utilitarismus*, Stuttgart 1976, s. 96 i n.; w literaturze polskiej: A. K o ś ć, *Podstawy filozofii prawa*, Lublin 1998; oraz — w wąskim już zakresie — M. V o g t, *Historia filozofii*, Warszawa 2004.

³ Rozwój kar w ujęciu historycznym szczegółowo prezentuje S. F r a n k o w s k i, *Wina i kara w angielskim prawie karnym*, Warszawa 1976, s. 60–90.

Z całą świadomością analiza ogranicza się jedynie do prawa angielskiego. Użyto tego określenia w znaczeniu ścisłym, opisując prawo obowiązujące na obszarze Anglii i Walii, a nie Szkocji, z tego względu, iż prawo szkockie — ze względu na znaczną recepcję prawa rzymskiego — wykazuje duże podobieństwo do prawa kontynentalnego. Nawet późniejsza unia z Anglią tej odrębności nie zmieniła. Skutkiem takiej sytuacji, prawo szkockie nie jest przedmiotem zainteresowania, choć takie rozszerzenie obszaru badań byłoby dość interesujące.

System karania w Anglii i Walii — zagadnienia ogólne

Na wstępie kilka uwag o elementarnym znaczeniu dla dalszych, szczegółowych rozważań. Istotną cechą angielskiego prawa karnego był i nadal jest brak jego kodyfikacji. Liczne próby podejmowane w tym zakresie od XIX w. nie odniosły sukcesu; także obecne działania, zmierzające do uporządkowania i unifikacji prawa, dokonywane przez Law Commission opracowującą od ponad trzydziestu lat projekt brytyjskiego kodeksu karnego, nie gwarantują powodzenia⁴. Brak znanej na kontynencie tzw. części ogólnej kodeksu powoduje, iż zachowana została właściwa temu prawu kazuistyka. Wprawdzie najnowszy Criminal Justice Act z 2003 r. (dalej: CJA), nazywany kodyfikacją⁵, wypada pod tym względem lepiej od poprzedników, starając się objąć dyspozycją swoich przepisów zdecydowaną większość zasad, rodzajów oraz sposobów wymiaru kary, niemniej jednak istnieje szereg innych aktów prawnych także regulujących tę kwestię. Jeśli połączymy to z powszechnie znanym pragmatycznym podejściem prawników angielskich, skłonnością do rozwiązywania konkretnych problemów niż myślenia w kategoriach bardziej abstrakcyjnych, łatwo daje się wówczas zauważyć jak skomplikowany jest to system pod względem formalnym — przy równoczesnym wypracowaniu niezwykle nowoczesnego i skutecznego modelu karania. Zapoczątkowany już na przełomie XIX i XX w., często modyfikowany, przetrwał z pewnymi okresowymi zawirowaniami politycznymi do dziś. Wart szczególne podkreślenia jest fakt, iż najbardziej znany i wyjątkowo w Anglii rozbudowany system kar określanych *community sentences* (na kontynencie rozpowszechniony pod nazwą systemu probacyjnego)

⁴ Na temat podejmowanych prób unifikacyjnych oraz prac komisji szerzej K. T k a c z y k, *Czynny żal w angielskim prawie karnym*, CPKiNP 2007, z. 1, s. 6–7.

⁵ T. W i s c h m e y e r, *Strafrechtliche Sanktionen und ihre Reform in England und Wales*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 2006, Bd 118, z. 3, s. 777.

rozwinęty został do tak niespotykanych rozmiarów dzięki laburzystom, którzy po 1997 r. stali się jego wyjątkowymi zwolennikami⁶. Szeroko rozpowszechniany utylitaryzm kar kryminalnych, liczne reformy systemu więziennictwa, a zwłaszcza przyznanie prymatu karom wolnościowym mają w swoim zamierzeniu prowadzić do stopniowego ograniczania i zmniejszania wskaźników prizonizacji w kraju.

Prawu angielskiemu nie jest znany podział środków reakcji na popełnione przestępstwo na kary, środki karne czy zabezpieczające. Wszystkie one są metodami oddziaływania na sprawcę (*method of treatment*) i wymierzone w zależności od konkretnego przypadku⁷. Także w tym systemie sędzia posiada dość dużą władzę dyskrecjonalną i poza bardzo nielicznymi przypadkami, w których ustawa obliuguje go do orzeczenia konkretnego rodzaju kary, w zakresie wyboru sankcji oraz stopnia jej dolegliwości posiada niemal pełną swobodę.

Kary izolacyjne

Charakterystyczne dla angielskiego prawa karnego jest posługiwanie się w zakresie wymiaru kary pozbawienia wolności pojęciem *custody sentences*⁸. Wydaje się, iż taki zwrot ma uzasadnienie nie tylko w aspekcie historycznym, ale i kryminalnopolitycznym. Termin *custodial sentence* obejmował nie tylko klasyczną karę pozbawienia wolności — więzienia (*imprisonment*), ale także specyficzne jej odmiany przewidziane w Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act z 2000 r. (dalej: PCCSA), a mianowicie ośrodek zatrzymania (*detention*), ośrodek zatrzymania dla nieletnich (*detention in a young offender institution*) oraz ośrodek zatrzymania połączony z nakazem szkolenia (*detention and training order*)⁹. Jednakże od momentu wejścia

⁶ S. Easton, Ch. Piper, *Sentencing and Punishment*, Oxford 2005, s. 20.

⁷ W polskiej literaturze J. Skupieński, *Problematyka przestępstw małej wagi w prawie angielskim*, „Studia Prawnicze” 1971, nr 1, s. 144 oraz S. Frankowski, *op. cit.*, s. 84.

⁸ Takim pojęciem posługują się wszyscy przedstawiciele współczesnej nauki prawa karnego; por. np. J. Dignan, w: *Penal theory and practice. Tradition and innovation in criminal justice*, ed. A. Duff, S. Marshall, R.E. Dobash, R.P. Dobash, Manchester 1994, s. 240–241; R. Cross, *The English Sentencing System*, London 1981, s. 34; N. Morris, w: *A reader on punishment*, ed. A. Duff, D. Garland, Oxford 1994, s. 238; A. Ashworth, *Sentencing & Criminal Justice*, London–Dublin–Edinburgh 1995, s. 216; J. Sprack, *Emmins on Criminal Procedure*, London 2000, s. 350; A. Ashworth, *Principles of Criminal Law*, Oxford 2003, s. 19; A. Keogh, *Criminal Justice Act 2003. A guide to the new law*, London 2004, s. 111.

⁹ *Blackstone's Criminal Practice 2006*, ed. P. Murphy, E. Stockdale, Oxford 2005, E 2, s. 1981.

w życie ustawy Criminal Justice and Court Services Act z 2000 r. pozbawienie wolności w postaci ośrodka zatrzymania (*detention*) zostało uchylone, zaś wobec sprawców w wieku powyżej 18 lat stosuje się karę pozbawienia wolności w postaci więzienia (*imprisonment*)¹⁰, przy równoczesnym utrzymaniu w mocy przepisów dotyczących *custody sentences for young offender* wobec szczególnej kategorii sprawców poniżej 21. roku życia.

Kara pozbawienia wolności jako *ultima ratio*, orzekana jest tylko za przestępstwo z katalogu tzw. „przestępstw poważnych” (*serious offence*)¹¹, w stosunku do których tylko kara izolacyjna jest sprawiedliwa i zdolna spełnić swe cele¹². Może zostać orzeczona także jako kara zastępcza lub w sytuacji, w której sprawca nie wyraża zgody lub nie wykonuje obowiązków nałożonych w ramach probacji (*probation*) lub nadzoru (*supervision order*)¹³.

Kara pozbawienia wolności jest w zasadzie instytucją fakultatywną oraz w przeważającej większości karą terminową. Górna granica kary jest najczęściej określona przez ustawę statuującą dany typ czynu zabronionego; jednak w sytuacji, gdy akt prawny jej nie określa przyjęto, iż jest nią 2 lata¹⁴. Podkreślenia wymaga fakt, iż nadal wiele typów przestępstw jest określanych przez *common law* (np. odrębny typ czynu w postaci podżegania), w takich sytuacjach sąd orzekający w danej sprawie jest uprawniony do nałożenia kary bez ustawowego limitowania jej górnej granicy, bacząc jedynie, aby nie była ona w dysproporcji do rzeczywiście popełnionego czynu¹⁵.

Prawu angielskiemu znana jest krótkoterminowa kara pozbawienia wolności. Podkreśla się słusznie, iż taka kara może być zastosowana tylko wy-

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ CJA 2003 sec. 224 (2): A serious offence is a specified sexual or violent offence which carries a maximum penalty of 2 or 10 years imprisonment or detention in a young offender institution or more, including life imprisonment or custody for life.

¹² CJA 2003 (sch. 15). Do przestępstw popełnionych przy użyciu przemocy, a co z tym związane — należących do katalogu *serious* zalicza się m.in. bezprawne pozbawienie wolności, ciężkie uszkodzenie ciała, porzucenie małoletniego, dzieciobójstwo, rozbój, wzięcie zakładnika, porwanie samolotu, zakłócanie spokoju publicznego, morderstwo, zмова w celu popełnienia morderstwa, ludobójstwo, inne przestępstwa przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne. Z kolei wśród przestępstw o charakterze seksualnym (stanowiących także *serious offences*) wymienia się m.in. zgwałcenie, stręczycielstwo, czyn lubieżny względem małoletniego poniżej 16. roku życia, kazirodztwo, uprowadzenie małoletniego w celach seksualnych, nakłanianie do prostytucji i czerpanie z niej zysków, posiadanie i rozpowszechnianie dziecięcej pornografii, molestowanie seksualne, czerpanie zysków z dziecięcej prostytucji, handel ludźmi dla celów seksualnych.

¹³ M. DAVIES, H. CROALL, J. TYLER, *op. cit.*, s. 252.

¹⁴ PCCSA 2000, sec. 77.

¹⁵ Higgins (1952) 1 KB 7.

jątkowo¹⁶. Może ona zostać orzeczona jako tzw. *custody plus* albo *intermittent custody*. Zatrzymajmy się zatem chwilę na tych dwóch szczególnych jej odmianach.

Custody plus wymierzana jest w dwóch okresach: pierwszy okres sprawca spędza w zakładzie karnym, w drugim przebywa już na wolności i jest zobowiązany do postępowania zgodnie z nałożonymi na niego obowiązkami. Jak każda kara krótkoterminowa pociąga ona jednak za sobą niebezpieczeństwo nadmiernej prizonizacji, zwiększa szanse powrotu sprawcy na drogę przestępstwa poprzez utrudnienie wyboru i stosowania w tak krótkim czasie właściwych metod wychowawczych czy odpowiednich systemów oddziaływania, często także utrudnia dokonanie mu rekompensaty lub wręcz uniemożliwia ofercie dochodzenie swoich praw. Z tych choćby względów postuluje się orzekanie raczej dłuższych wolnościowych terminów oddziaływania na drobnych przestępców, niż umieszczanie ich w zakładach karnych¹⁷.

Szczególną instytucją jest system *intermittent custody*¹⁸. Sposób odbywania kary pozbawienia wolności w systemie przerywanym wprowadzony został dopiero w 2004 r.¹⁹ Istota tej instytucji polega na nieumieszczeniu sprawcy na stałe w zakładzie karnym, ale na kierowaniu do zakładu na określoną liczbę godzin w tygodniu. Należałoby jednak zwrócić uwagę na fakt, że jest ona w prawie angielskim krytykowana z podobnych względów jak *custody plus*. Podkreśla się, iż zamiast kar krótkoterminowych, właściwsze byłoby ukaranie sprawcy grzywną lub orzeczenie określonego obowiązku w ramach *community sentence*²⁰. Związane są one bowiem ze zdecydowanie mniejszym ryzykiem wystąpienia negatywnych skutków w psychice i zachowaniu sprawcy, stanowiąc dobrą alternatywę ukarania tych, którzy swoim czynem nie zasłużyli przecież na długotrwałą izolację.

Obok kary terminowej, prawu angielskiemu znana jest także kara dożywotniego pozbawienia wolności (*life sentences*)²¹. Jest ona stosowana ob-

¹⁶ M. Davies, H. Croall, J. Tyrer, *op. cit.*, s. 252; także w orzecznictwie: por. Kefford (2002) 2 Cr App R (S) 495.

¹⁷ T. Wischmeyer, *op. cit.*, s. 779–780.

¹⁸ *Intermittent* (ang.) — „przerywany, przestankowy, sporadyczny” za: J. Stanisławski, *The Great English-Polish Dictionary*, Warszawa 1968, s. 437.

¹⁹ *Intermittent custody* jest stosunkowo młodą instytucją, wprowadzono ją w stosunku do sądów pokoju ustawą Intermittent Custody (Transitory Provisions) Order 2003, która weszła w życie w styczniu 2004 r. Obecnie regulowana jest przepisami sec. 183 i n. ustawy CJA 2003 (weszły w życie jesienią 2006 r.).

²⁰ T. Wischmeyer, *op. cit.*, s. 780–781.

²¹ Angielskie prawo karne nie przewiduje oczywiście możliwości orzeczenia kary śmierci (*capital punishment*). Kara ta została uchylona za morderstwo (*murder*) na mocy ustawy

ligatoryjnie wobec sprawców, którzy najpóźniej w momencie popełnienia przestępstwa ukończyli 21. rok życia, uznanych za winnych morderstwa (*murder*)²², natomiast wobec młodszych sprawców i w kilku innych przestępstwach, jak zabójstwo połączone ze zgwałceniem osoby, podpaleniem, rozbojem, włamaniem przy użyciu środków wybuchowych, a ponadto spowodowanie ciężkiego uszczerbku na ciele, porwanie, napaść z bronią palną, handel narkotykami klasy A (np. kokainą, heroiną, morfiną, opium, LSD)²³ ma ona charakter fakultatywny (statuty określają ją jako ustawowe maksimum)²⁴.

Przy przestępstwach, za które możliwe jest orzeczenie kary dożywotniego pozbawienia wolności sąd jest zobligowany — jeżeli nic innego nie wynika z przepisów ustawy statuującej dany typ przestępstwa — przestrzegać pewnego ustawowego minimum sankcji za dane przestępstwo (tzw. *starting points*). W rozwiązaniach kontynentalnych podobne regulacje nie są znane. Na gruncie prawa angielskiego wobec sprawców, którzy w chwili czynu mieli ukończone 18 lat kara pozbawienia wolności za przestępstwo zagrożone fakultatywnym dożywotnim pozbawieniem wolności nie może być niższa od 15 lat (niekiedy 30 lat — np. przy napaści z bronią w rękę, zabójstwie związanym z rozbojem lub przy użyciu środków wybuchowych), natomiast wobec sprawców w wieku nie przekraczającym 18 lat — statutowe mini-

Murder Abolition of Death Penalty Act z 1965 r. (batalia w Parlamencie o zniesienie kary śmierci została szczegółowo przedstawiona w monografii E.O. Tuttle, *The Crusade against Capital Punishment in Great Britain*, London 1961). W efekcie powyższego posunięcia, lista przestępstw zagrożonych karą śmierci objęła jedynie zdradę główną, piractwo oraz podpalenia doków i arsenałów (w przypadku ostatniego przestępstwa zniesiona w 1971 r.). Co szczególnie interesujące, w 1974 r. odrzucony został w Parlamencie wniosek o wprowadzenie kary śmierci w przypadku porywania samolotów. Ostatecznie w 1998 r. ustawą Crime and Disorder Act 1998 została całkowicie uchylona. B. H u b e r, *The Punishment of Serious Crimes in England and Wales*, w: *The Punishment of Serious Crimes. A comparative analysis of sentencing law and practice*, ed. U. Sieber, Schriftenreihe des Max-Planck-Instituts für ausländisches und internationales Strafrecht Freiburg im Breisgau 2004, vol. 2: Country Reports, s. 2.

²² Obligatoryjne dożywotnie pozbawienie wolności dotyczy morderstwa: 1) na co najmniej dwóch osobach, a) z premedytacją albo w połączeniu z uprowadzeniem osoby, b) o seksualnym lub sadystycznym charakterze, a ponadto morderstwa popełnionego: 1) na dziecku (w ujęciu prawa karnego jest nim osoba poniżej 18. roku życia) w połączeniu z porwaniem osoby lub o seksualnym albo sadystycznym charakterze; 2) z przyczyn politycznych, religijnych, ideologicznych; 3) przez sprawcę uprzednio karanego za morderstwo. Zob. CJA 2003, sec. 21.

²³ Wykaz środków oraz ich klasyfikacja na stronie: www.nhsdirect.nhs.uk.

²⁴ M. D a v i e s, H. C r o a l l, J. T y r e r, *op. cit.*, s. 252; B. H u b e r, *op. cit.*, s. 2.

mum kary określono na 12 lat pozbawienia wolności²⁵. Wymierzając karę sąd jest oczywiście zobowiązany uwzględnić wszelkie okoliczności obciążające oraz łagodzące odpowiedzialność sprawcy na podobnych zasadach jak w większości ustaw kontynentalnych.

Pozbawienie wolności teoretycznie stanowi główny rodzaj kar kryminalnych w systemie sankcji karnych, choć nie jest często stosowane w praktyce orzeczniczej sądów angielskich. Jak wskazują dane zgromadzone za 2006 r., liczba osadzonych w zakładach karnych wynosiła 148 osób w przeliczeniu na 100 tys. mieszkańców (obecnie przy prawie 53 mln. mieszkańców figurujących w oficjalnych rejestrach, angielskie zakłady karne gromadzą ogółem prawie 80 tys. osadzonych — 0,0015% liczby mieszkańców)²⁶, jednakże wykazując równocześnie w tym zakresie niewielką, choć niepokojącą tendencję wzrostową²⁷. Próby jej zmniejszenia — jak się wydaje — wynikają nie tylko z ograniczeń w zakresie ustawowych warunków niezbędnych do tego, aby można było orzec karę pozbawienia wolności, ale przede wszystkim z uwagi na fakt, iż sądy angielskie dysponują szerokim wachlarzem innego rodzaju sankcji karnych, co związane jest także z utylitarnym podejściem do tego rodzaju kary oraz z przekonaniem praktyków angielskich, że typowo izolacyjna kara powinna być stosowana tylko w ostateczności.

Community order

Instytucja probacji pojawiła się w prawie angielskim w The Probation of Offenders Act z 1907 r., który przewidywał możliwość nałożenia obowiązków na osobę, wobec której zastosowano warunkowe uwolnienie od odpowiedzialności oraz możliwość oddania tej osoby pod dozór. To właśnie ta ustawa wykreowała instytucję zawodowego urzędnika *probation officer*, nakładając na sądy obowiązek stopniowego zatrudniania takich osób²⁸. Wydany kilka lat później CJA 1925 doprecyzował system probacyjny, stwarzając dla niego pewne ramy organizacyjne. Powołane zostały specjalne komitety, których zadaniem było powoływanie urzędników, wypłacanie im wynagrodzeń, nadzorowanie ich pracy. W ten sposób po raz pierwszy w Europie zo-

²⁵ CJA 2003, sec. 21 (4–11).

²⁶ W Polsce ten współczynnik jest wyższy i wynosi 0,0023%, w Niemczech 0,00095%, w Rosji — najwyższy wśród państw europejskich oraz drugi (po USA) na świecie — 0,061% (uwzględniając część azjatycką), w Austrii 0,0010%, w Szwajcarii 0,00082%.

²⁷ R. W a l m s l e y, *World Prison Population List*, London 2006, s. 5.

²⁸ A. B a b i n g t o n, *The Power to Silence. A History of Punishment in Britain*, London 1968, s. 125–126.

stała utworzona sieć zawodowych urzędników obejmująca swoim zasięgiem cały kraj. Komitety upoważnione zostały także przez prawodawcę do powoływania opłacanych przez państwo opiekunów społecznych, co również zapoczątkowało rozwój instytucji kuratora społecznego w systemach europejskich²⁹.

Podwaliny dla współczesnego systemu probacji stworzył CJA 1948. Kolejne ustawy CJA, począwszy od 1961 r., a skończywszy na obecnym z 2003 r., wprowadzały pewne modyfikacje, nie naruszając jednak istoty instytucji. Wyraźnie jednak należy zaznaczyć, iż probacja jest rodzajem (formą) *community order* i taką nazwą prawodawca angielski posługuje się do dziś (od 2002 r. termin *probation order* znika z ustawodawstwa, przy równoczesnym utrzymaniu *probation officers* jako organów nadzoru dla całego systemu *community order*)³⁰.

Obecnie omawianą instytucję reguluje ustawa CJA 2003³¹ oraz (jeszcze) PCCSA 2000. Na określenie całego, szeroko rozumianego systemu probacyjnego używa się zbiorczej nazwy *community sentences* wprowadzonej i zmodyfikowanej na mocy ustawy PCCSA z 2000 r., w ujęciu której *community sentences* obejmuje³²:

— *supervision order* — nadzór ochronny wobec sprawcy w wieku poniżej 18 lat, polegający na sprawowaniu dozoru przez zawodowego kuratora, najczęściej połączonego z obowiązkiem zamieszkiwania w określonym miejscu przez wskazany czas, terminowym zgłaszaniem się do wyznaczonej do nadzoru osoby czy uczestniczeniem we wskazanych przedsięwzięciach³³;

²⁹ J. Skupiński, *op. cit.*, s. 143–144.

³⁰ *Probation service* zorganizowany został w 42 regionach (*areas*); składa się z zawodowych kuratorów (*probation officers*), do których działań należy nadzorowanie sprawców oddanych pod dozór, sporządzanie raportów dla sądów dotyczących przebiegu nadzoru, a także opinii (*pre-sentence*) o sprawcy jeszcze przed wydaniem przez sąd wyroku (znane na gruncie polskich regulacji tzw. wywiady środowiskowe), przedkładanie sądowi propozycji kary, nadzorowanie byłych więźniów przedterminowo zwolnionych z zakładu karnego lub ośrodka dla nieletnich oraz udzielanie im pomocy w adaptacji do warunków wolnościowych — CJA 1991 wprowadził ustawowy wymóg nadzoru nad sprawcami zwolnionymi z odbywania reszty kary, jeżeli została im wymierzona kara nie krótsza niż 1 rok pozbawienia wolności — po wyjściu powinni podlegać nadzorowi przez okres równy ¼ długości orzeczonej w wyroku kary. M. Davies, H. Croall, J. Tyrer, *op. cit.*, s. 283–284; R.C.A. White, *The Structure and Organisation of Criminal Justice in England and Wales*, w: *The Handbook of the Criminal Justice Process*, ed. M. McConville, G. Wilson, Oxford 2002, s. 15.

³¹ CJA 2003, sec. 147 i n.

³² PCCSA 2000, sec. 33 (1).

³³ *Blackstone's...*, *op. cit.*, E 11, s. 2072.

— ośrodek pobytu-uczęszczania (*attendance centre order*), przeznaczony dla sprawców poniżej 25. roku życia, polegający na przebywaniu takich osób w ośrodku w godzinach wolnych od zajęć szkolnych lub zawodowych i wykonywaniu czynności nałożonych przez opiekunów³⁴;

— *community rehabilitation order* stosowany wobec sprawcy powyżej 16. roku życia, w ramach którego sąd może oddać sprawcę pod dozór wyznaczonego urzędnika³⁵ oraz nakazać przebywanie w określonym miejscu, zgłaszanie się do osoby odpowiedzialnej za nadzór w określonych odstępach czasu, branie udziału w oznaczonych przedsięwzięciach czy stosowanie się do poleceń *probation officer*. Środek ten jest zasadniczo podobny do instytucji nadzoru ochronnego (*supervision*), z różnicą dotyczącą okresu, na który mogą one zostać ustanowione oraz wieku podlegających im sprawców. *Community rehabilitation order* może być łączone ze skierowaniem sprawcy do ośrodka *rehabilitation centre*, z grzywną, zakazem prowadzenia pojazdów, zaleceniem deportacji czy przepadkiem³⁶;

— *curfew order* polegający na pozostawianiu sprawcy w wyznaczonym przez sąd miejscu w określonym okresie czasu³⁷, np. przebywania w miejscu zameldowania w określonych godzinach, w praktyce często łączone z elektronicznym dozorem³⁸;

— *drug treatment and testing order* wymagający od sprawcy, aby w określonym terminie poddał się leczeniu antynarkotykowemu oraz okresowym testom na obecność narkotyków; może być stosowany wobec sprawcy uzależnionego lub wykazującego skłonność do nadużywania środków odurzających, zwłaszcza narkotyków klasy A³⁹; terapia może przybrać formę stałego hospitalizowania lub okresowego zgłaszania się sprawcy do ośrodków terapeutycznych⁴⁰;

— *action plan order* jest środkiem stosowanym tylko wobec sprawców poniżej 18. roku życia i polega na obowiązku podporządkowywania się sprawcy instrukcjom i poleceniom nałożonym przez osobę sprawującą nadzór⁴¹.

Wszystkie postaci *community order* są wspierane przez działalność zawodowych kuratorów wykonujących nałożony na sprawcę przez sąd dozór

³⁴ A. K e o g h, *op. cit.*, s. 108.

³⁵ PCCSA 2000, sec. 41.

³⁶ *Blackstone's...*, *op. cit.*, E 11, s. 2054 i 2056.

³⁷ PCCSA 2000, sec. 37; identycznie CJA 2003, sec. 204.

³⁸ *Blackstone's...*, *op. cit.*, E 10, s. 2038 i 2040.

³⁹ PCCSA 2000, sec. 52–55; identycznie CJA 2003 r., sec. 209–211.

⁴⁰ *Blackstone's...*, *op. cit.*, E 10, s. 2039.

⁴¹ *Ibidem*, E 11, s. 2078.

w okresie próby. Niemal identyczną listę form *community order* zawiera inny akt prawny — najnowszy CJA 2003, z tą modyfikacją, iż przewiduje kilka dodatkowych obowiązków, jakie mogą zostać nałożone na sprawcę⁴²:

— nakaz nieodpłatnej pracy (*unpaid work requirement*) na cel społeczny orzekany wobec sprawcy powyżej 16. roku życia; jej organizowaniem zajmuje się zawodowy kurator, którego nadzorowi podlega sprawca w czasie wykonywania pracy⁴³;

— dozór elektroniczny (*electronic monitoring requirement*) nakładany na sprawcę przebywającego na wolności, najczęściej w połączeniu z innymi obowiązkami (np. przebywania w miejscu zamieszkania w określonych odstępach czasu). Podkreśla się, iż dozór jest w zasadzie fakultatywny⁴⁴. Zastosowanie nadajnika monitorującego miejsce pobytu — jako znakomita alternatywa osadzenia sprawcy w zakładzie karnym — dotyczy tylko sprawców, w stosunku do których możliwe byłoby orzeczenie krótkoterminowej kary pozbawienia wolności⁴⁵. W ciągu pierwszych kilkunastu miesięcy od wprowadzenia monitoringu, tj. od 1995 r., zwolnionych zostało prawie 2600 miejsc w zakładach karnych, podkreśla się ponadto, iż całkowite dzienne koszty jego stosowania są niemal o połowę niższe niż utrzymywanie osadzonego w zakładzie⁴⁶. Jak podaje Thomas Wischmeyer powołując się na dane publikowane przez Home Office⁴⁷, w ok. 58% przypadków orzeczeń dotyczących *community sentences* z lat 2003–2004 nałożony został dozór elektroniczny⁴⁸;

— nakaz lub zakaz określonego zachowania (*activity requirement or prohibited activity requirement*) polegający na zobowiązaniu sprawcy do podejmowania pewnych czynności, np. uczęszczania do ośrodków rehabilitacyj-

⁴² CJA 2003, sec. 177.

⁴³ CJA 2003, sec. 199.

⁴⁴ M. Davies, H. Croall, J. Tyrer, *op. cit.*, s. 251; A. Keogh, *op. cit.*, s. 104–105.

⁴⁵ Propozycje wprowadzenia podobnej regulacji pojawiały się w polskim prawie karnym (monitoring ma być jednak jedną z form odbywania kary pozbawiania wolności, a nie środkiem probacyjnym, jak to ma miejsce w prawie angielskim), jednak zastrzeżenia zgłoszone przez Komisję ds. Kodyfikacji Karnych spowodowało, iż planowany termin jej wejścia w życie w lipcu 2007 r. został przesunięty. Dozór elektroniczny na gruncie polskiego prawa ma być początkowo instytucją epizodyczną. Będzie to czas jej oceny, który zdecyduje o ewentualnym stałym jej wkomponowaniu w polski obraz wymiaru sprawiedliwości.

⁴⁶ A. Łukasiewicz, *Elektroniczna bransoleta zamiast osadzenia w celi*, „Rzeczpospolita” z 10 I 2007 r., dodatek „Prawo Co Dnia”, s. C 2.

⁴⁷ Home Office, *Sentencing Statistics 2004*, London 2005, s. 42.

⁴⁸ T. Wischmeyer, *op. cit.*, s. 782.

nych, albo do zaniechania niektórych zachowań, np. zakaz noszenia broni czy uczęszczania na mecze piłki nożnej⁴⁹;

— nakaz przebywania w określonym miejscu (*residence requirement*), który najczęściej nakłada na sprawcę obowiązek przebywania w miejscu stałego zamieszkania, rzadziej związany jest z kierowaniem sprawcy do określonych ośrodków czy instytucji, ale tylko takich, które zostały w tym celu zarekomendowane przez *probation officer*⁵⁰.

Środki przewidziane w ramach *community order* mogą zasadniczo być stosowane wobec osób, które najpóźniej w chwili popełnienia przestępstwa ukończyły 18 lat, a wyjątkowo wobec młodszych sprawców⁵¹. Z jednym zastrzeżeniem. Wobec sprawców poniżej 16. roku życia (a powyżej 10., gdyż w angielskim prawie karnym odpowiedzialność pojawia się już w momencie ukończenia 10 lat⁵²) stosuje się tylko niektóre⁵³, tzw. *youth community order*. Należą do nich: *curfew order*, *supervision order*, *action plan order*⁵⁴ oraz *electronic monitoring*⁵⁵.

Pojawia się w tym miejscu pytanie o konsekwencje uchylania się sprawcy od nałożonych na niego w ramach *community order* obowiązków, nie zgłaszania się na spotkania z kuratorem, nieprzestrzeganie porządku prawnego, a w szczególności popełnienia przez sprawcę nowego przestępstwa. Zgodnie ze stanowiskiem zaprezentowanym w National Standards for The Supervision of Offenders in The Community⁵⁶ przyjęto, iż po skierowaniu wobec sprawcy dwóch bezskutecznych ostrzeżeń, można ukarać go grzywną lub wydłużyć termin, po upływie którego środek uznany zostanie za wykonany, a także — przy wyjątkowo poważnych uchybieniach — zmienić na inny środek lub karę, z pozbawieniem wolności łącznie.

⁴⁹ *Blackstone's...*, *op. cit.*, E 10, s. 2037–2038.

⁵⁰ CJA 2003, sec. 206.

⁵¹ M. Davies, H. Croall, J. Tyrer, *op. cit.*, s. 250; *Blackstone's...*, *op. cit.*, E 10, s. 2035 i E 11, s. 2044.

⁵² Younger offender — defined as child (offender aged 10–14), juvenile (offender aged 14–17) and young adult (offender aged 18–21). M. Davies, H. Croall, J. Tyrer, *op. cit.*, s. 414.

⁵³ CJA 2003, sec. 147.

⁵⁴ A. Keogh, *op. cit.*, s. 99.

⁵⁵ *Blackstone's...*, *op. cit.*, E 11, s. 2066.

⁵⁶ M. Davies, H. Croall, J. Tyrer, *op. cit.*, s. 253.

Grzywna

Grzywna (*fine*) jest najpopularniejszym rodzajem kary stosowanym przez sądy pokoju. Określana jest kwotowo, a jej częstotliwość orzekania z roku na rok systematycznie wzrasta. Dla porównania: w 2001 r. grzywną ukarano 928 000 sprawców, w 2002 — już 970 000, zaś w 2003 — aż 1 031 000 sprawców⁵⁷. Obecnie w ponad 73% wszystkich skazań dokonywanych przez Magistrates Court wymierzana jest grzywna⁵⁸, szczególnie w przypadku przestępstw naruszających prawa własności, a jej znaczenie maleje jedynie w stosunku do czynów zagrożonych inną karą, którą sąd jest zobligowany — mocą szczególnego przepisu — wymierzyć lub w stosunku do cięższych przestępstw zagrożonych karą izolacyjną⁵⁹.

Wysokość grzywny jest — z jednej strony — określona statutem penalizującym określony czyn, z drugiej zaś nie może przekroczyć tzw. *prescribed sum* i uzależniona jest od rodzaju i ciężaru gatunkowego przestępstwa (*five standard scale*)⁶⁰. Ustawowe maksimum grzywny określone zostało na 5000 funtów⁶¹. Jednak jak podają Malcolm Davies, Hazel Croall i Jane Tyrer w wyjątkowych przypadkach grzywna może wynieść 20 000 a nawet 50 000 funtów.

W dyrektywach dla sądów pokoju z roku 2004 (The Magistrates Courts Sentencing Guidelines 2004⁶²) podkreśla się konieczność uwzględniania przy określaniu jej wysokości tygodniowych przychodów i wydatków sprawcy kształtując kwotę kary w granicach od 0,5–1,5 wysokości tygodniowych wpływów. Guidelines przewidują także konieczność zredukowania kary grzywny przy zaistnieniu okoliczności wpływających na możliwość złagodzenia sprawcy kary (*mitigating factors*).

Ustawy przyznają także Sądowi Koronnemu (Crown Court) prawo orzekania grzywny. Kara ta może zostać wymierzona jako samoistna lub kumulatywna na identycznych zasadach, jak funkcjonujące w polskim prawie

⁵⁷ *Criminal Statistics England and Wales 2003*, Presented to Parliament by the Secretary of State for the Home Department by Command of Her Majesty, November 2004, Cm 6361, s. 15.

⁵⁸ National Audit Office, *Department for Constitutional Affairs. Fines Collection 2005/2006*, London 2006 (także w wersji elektronicznej: www.nao.org.uk/publications/nao_reports/05-06/05061049.pdf), s. 7.

⁵⁹ T. Wischmeyer, *op. cit.*, s. 783–784.

⁶⁰ M. Davies, H. Croall, J. Tyrer, *op. cit.*, s. 249.

⁶¹ Criminal Justice Act 1982, sec. 37 (2).

⁶² Tekst na stronie: http://www.jsboard.co.uk/magistrates/adult_court/index.htm.

karnym⁶³. Należy ona jednak do najrzadziej stosowanych przez Sąd Koronny sankcji. W latach 2001–2003 stanowiła zaledwie 3–4 % wszystkich orzeczonych przez sąd kar⁶⁴. W odróżnieniu od zasad wymiaru kary obowiązujących przed sądami pokoju, w przypadku Sądu Koronnego nie zostały przewidziane żadne ustawowe ograniczenia w zakresie jej wysokości.

Podkreśla się w orzecznictwie, iż nie należy kalkulować wysokości orzekanej grzywny z dokonaną przez sprawcę na rzecz ofiary rekompensatą⁶⁵. Wydaje się to do pewnego stopnia słusznym zastrzeżeniem, grzywna stanowiąca bowiem jedną z form potępienia popełnionego przez sprawcę czynu, przekazywana jest do budżetu państwa, a nie na rzecz ofiary jako środek rekompensaty za wyrządzoną szkodę. Całkowite jednak poniechanie uwzględniania przez sądy dokonanej przez sprawcę kompensacji byłoby sprzeczne z podstawowymi zasadami wymiaru kary — m.in. baczenia na sytuację majątkową sprawcy, na sposób zachowania po popełnieniu czynu (a jest to okoliczność wpływająca na złagodzenie kary w ramach *mitigating factors*) czy na ustawowy wymóg orzekania kary proporcjonalnej do wagi przestępstwa. Stąd wniosek, iż zupełne oderwanie rekompensaty od kwoty orzekanej grzywny jest w praktyce trudne, jeśli nie niemożliwe.

Początkowo prezentowano w orzecznictwie pogląd, iż grzywna powinna zostać uiszczona w ciągu 12 miesięcy od prawomocnego jej orzeczenia⁶⁶. Jest to dość istotny problem, Sąd Apelacyjny wydaje się jednak nie podzielać już tak restryktywnie tego stanowiska, dopuszcza dwu- a nawet trzyletni termin zapłaty w zależności od sytuacji sprawcy, jego finansowych możliwości i natury przestępstwa⁶⁷.

Mimo że kara grzywny orzekana przez sądy pokoju cieszy się w praktyce angielskiego wymiaru sprawiedliwości wyjątkowo dużą popularnością, wyraźnie daje się zauważyć pewne mankamenty tego typu sankcji, nie tylko na gruncie regulacji angielskich. Zaledwie ok. 55–80% orzeczonych grzywien jest rzeczywiście przez skazanych uiszczana⁶⁸, ponadto — na co także zwraca się w literaturze uwagę — zastrzeżenia może budzić brak pewności, czy zapłata jest dokonywana rzeczywiście z majątku sprawcy i stanowi jego osobistą dolegliwość, czy obciąża osobę trzecią, a także fakt, iż

⁶³ *Blackstone's...*, *op. cit.*, E 17, s. 2106.

⁶⁴ *Criminal Statistics...*, *op. cit.*, s. 15.

⁶⁵ Roberts (1980) 2 Cr App R (S) 121.

⁶⁶ Por. Knight (1980) 2 Cr App R (S) 82; Nunn (1983) 5 Cr App R (S) 203.

⁶⁷ Olliver (1989) 11 Cr App R (S) 10.

⁶⁸ National Audit Office, *Department...*, *op. cit.*, s. 15.

w razie jej wymierzenia nie ma możliwości podwyższenia orzeczonej kwoty grzywny w sytuacji zwiększenia się rozmiarów zaistniałej szkody (*res iudicata*)⁶⁹.

Uwolnienie od odpowiedzialności (*discharge*)

Uwolnienie sprawcy od odpowiedzialności karnej jest zupełnie odrębną kategorią sankcji, nie zaliczaną do tzw. *custodial sentences*, *community sentences* ani *financial penalties sentences*⁷⁰. Tego typu regulacja wprowadzona została po raz pierwszy ustawą o wymiarze sprawiedliwości w sprawach karnych CJA 1948. Uwolnienie od odpowiedzialności może mieć miejsce tylko w sytuacji, gdy przestępstwo nie jest zagrożone karą bezwzględnie oznaczoną (co jak się wydaje w prawie angielskim jest regułą z pewnymi niewielkimi wyjątkami), a wymierzenie kary lub zastosowanie probacji nie byłoby zasadne⁷¹.

Prawo uwolnienia sprawcy od odpowiedzialności posiada każdy sąd, zasadniczo w stosunku do każdego sprawcy i w zdecydowanej większości spraw (z wyjątkiem morderstwa, przestępstw o charakterze seksualnym)⁷². Bezwarunkowe uwolnienie polega na stwierdzeniu faktu popełnienia przestępstwa i nie wyciąganiu żadnych skutków prawnych, poza rejestracją wydanego wyroku⁷³. Warunkowe zaś uwolnienie od odpowiedzialności jest instytucją zbliżoną do kontynentalnych modeli warunkowego zawieszenia wykonania kary i polega na tym, iż ustawa przewiduje możliwość wymierzenia kary za przestępstwo, którego popełnienie zostało stwierdzone orzeczeniem o warunkowym uwolnieniu, jeżeli do upływu określonego okresu czasu sprawca zostanie skazany za inne przestępstwo⁷⁴. Uwolnienie od odpowiedzialności nie może być łączone z innymi karami ani środkami⁷⁵, z wyjątkiem nakazu restytucji bądź kompensacji⁷⁶. W orzecznictwie podkreśla się, iż w momencie orzekania przez sąd za nowe przestępstwo zawsze uchylone zostaje orzeczenie o warunkowym uwolnieniu od odpowiedzialności, przy

⁶⁹ T. Wischmeyer, *op. cit.*, s. 783–784.

⁷⁰ M. Davies, H. Croall, J. Tyrer, *op. cit.*, s. 248; *Blackstone's...*, *op. cit.*, E 14, s. 2086.

⁷¹ N. Walker, *Sentencing. Theory Law and Practice*, London 1985, s. 230–231.

⁷² PCCSA 2000, sec. 12 (1).

⁷³ T. Wischmeyer, *op. cit.*, s. 785.

⁷⁴ *Blackstone's...*, *op. cit.*, E 14, s. 2087.

⁷⁵ Sanck (1990) 12 Cr App R (S) 155.

⁷⁶ N. Walker, *op. cit.*, s. 231.

jednoczesnym utrzymaniu w mocy orzeczenia w zakresie kosztów procesu oraz obowiązków kompensacyjnych obok niego nałożonych⁷⁷.

Jak łatwo zauważyć, uwolnienie warunkowe od odpowiedzialności zbliża nas w swojej formie do znanych na kontynencie środków probacyjnych, zaś uwolnienie bezwarunkowe pociąga za sobą podobne skutki, jak np. polskie umorzenie postępowania ze względu na niepodleganie karze. Różnica dotyczy jednak charakteru obu tych instytucji. Podczas gdy warunkowe uwolnienie może zostać przez sąd „odwołane”, a sprawca pociągnięty do odpowiedzialności, tak w przypadku polskiej instytucji niepodlegania karze, postępowanie zostaje umorzone i korzysta z powagi rzeczy osądzonej.

W praktyce ze zrozumiałych względów sięga się zdecydowanie częściej do warunkowego uwolnienia od odpowiedzialności, ograniczając stosowanie uwolnienia bezwarunkowego jedynie do drobnej przestępczości⁷⁸. W latach 1994–2004 zaledwie 0,6–0,9% wszystkich orzeczeń skazujących wydanych w przypadku mężczyzn i 0,6–1% w przypadku kobiet dotyczyło całkowitego uwolnienia od odpowiedzialności. Odmiennie zaś przedstawia się struktura skazań przy warunkowym uwolnieniu od odpowiedzialności, kształtując się na poziomie 12,2–17,4% w przypadku mężczyzn oraz 21,8–34,4% w przypadku kobiet z wyraźnym podkreśleniem w tym względzie tendencji spadkowej średnio o odpowiednio 0,1% lub 0,2% w stosunku rocznym⁷⁹.

Inne środki o charakterze penalnym

Wyjątkowość angielskiego prawa karnego wynika nie tylko z odrębności kształtującego go od wieków systemu *common law*, ale także z ogromnej różnorodności środków pozostawionych do dyspozycji sądu. Jest wśród nich znany także na kontynencie przepadek przedmiotów służących do popełnienia przestępstwa lub z niego pochodzących, naprawienie wyrządzonej szkody, nakazy lub zakazy określonego postępowania, wykonywania zawodu, przebywania w określonych miejscach. Ale odnajdujemy także dość egzotyczne instytucje jak *bind-over*, zalecenie deportacji czy obowiązek dokonania reparacji. Trudno byłoby doszukać się w nich cech wspólnych, które pozwoliłyby na dokonanie odpowiedniej kwalifikacji tych środków w ramach poszczególnych grup. Tak naprawdę jedyną cechą związaną z każdym z nich jest brak dozoru nad sprawcą tak znamiennej przy środkach

⁷⁷ Evans (1963) 1 QB 979.

⁷⁸ N. Walker, *op. cit.*, s. 231.

⁷⁹ *Annual Abstract of Statistics United Kingdom 2006*, nr 11.7.

probacyjnych. Właściwość owa pozwala na wyodrębnienie całkowicie autonomicznych metod postępowania ze sprawcą, zupełnie nie związanych z szeroko rozumianą probacją. Część z tych środków ma charakter finansowy jak np. nakaz kompensacji (*compensation order*) orzekany w razie doznania przez pokrzywdzonego szkody najczęściej na osobie⁸⁰, rezerwując restytucję (*restitution*) dla szkody w mieniu. The Magistrates Courts Sentencing Guidelines z 2004 r. przedstawiają bardzo szczegółowo sugerowaną kwotę odszkodowania w zależności od typu uszkodzenia ciała. Jest to bardzo interesujące rozwiązanie, które znakomicie przyspiesza rozpatrzenie sprawy przez sąd. Przykładowo za spowodowanie stłuczenia lub siniaka możliwe jest orzeczenie odszkodowania w wysokości do 100 funtów, za podbicie oka — 125 funtów, za zwichnięcie nogi lub ręki od 100–1000 funtów, za uszkodzenie przegrody nosowej z przemieszczeniem kości — 1500 funtów, za złamanie palca — 1000 funtów, za złamanie nogi lub ręki — 3500 funtów⁸¹. Zaś wspomniana już wcześniej restytucja polegająca albo na zwrocie mienia osobie uprawnionej, albo na zapłacie równowartości pieniężnej nie może przekraczać rzeczywistej wartości utraconego mienia. Środek ten można łączyć ze wszystkimi innymi środkami karnymi, nie wyłączając także odszkodowania⁸². Wykluczone zostało natomiast orzeczenie restytucji w sytuacji, gdy tytuł prawny danej osoby w stosunku do naruszonego przestępstwem mienia budzi wątpliwości. Podkreśla się w orzecznictwie, iż w takiej sytuacji roszczenia pokrzywdzonego powinny być rozpatrywane na drodze cywilnej⁸³.

Zupełnie odmienny charakter posiadają środki określane w piśmiennictwie jako *exclusion / disqualifications*, przewidujące możliwość pozbawienia sprawcy określonych uprawnień. Są to szczególnego rodzaju środki oddziaływania, które mogą być wymierzane jako samoistne lub kumulatywne, choć najczęściej orzeka się je obok grzywny (np. zakaz wstępu do określonych lokali, obiektów użyteczności publicznej⁸⁴), *community orders* (np. zakaz pracy z dziećmi), warunkowego uwolnienia od odpowiedzialności (np. pozbawienie prawa wstępu na mecze krajowe lub międzynarodowe piłki nożnej⁸⁵),

⁸⁰ Tyce (1994) 15 Cr App R (S) 415.

⁸¹ The Magistrates Courts Sentencing Guidelines 2004, w: *Blackstone's...*, *op. cit.*, E 18, s. 2113.

⁸² *Ibidem*, E 19, s. 2116.

⁸³ Calcutt (1985) 7 Cr App R (S) 385–390.

⁸⁴ Licensed Premises (Exclusion of Certain Persons) Act 1980, sec. 1.

⁸⁵ Football Spectators Act 1989, sec. 15–17 oraz Public Order Act 1986, sec. 30–36, znowelizowane ustawą Football (Disorder) Act 2000 (wskazane przepisy zostały przejęte do powyższej ustawy — sec. 14–14J), przepis sec. 14B zmieniony ustawą Football (Disorder) (Amendment) Act 2002. Zob. także Football Spectators (Prescription) Order 2004.

a nawet kary pozbawienia wolności (np. zakaz zajmowania kierowniczego stanowiska po odbyciu kary pozbawienia wolności⁸⁶). W ostatnim przypadku sądy uprawnione są też do orzekania zakazu zajmowania stanowisk związanych z utrzymywaniem kontaktów oraz pracą z dziećmi w sytuacji popełnienia niektórych przestępstw⁸⁷, np. czynu lubieżnego wobec osoby poniżej 16. roku życia, dzieciobójstwa, nakłaniania do uprawiania dziecięcej prostytucji lub czerpania z niej zysków, porwania, ciężkiego uszkodzenia ciała dziecka, rozpowszechniania, tworzenia lub posiadania dziecięcej pornografii, udostępniania małoletniemu narkotyków; ponadto zakazu podejmowania przez sprawcę działań ściśle określonych przez sąd w przypadku skazania za przestępstwo o charakterze seksualnym (np. molestowanie seksualne, zgwałcenie, kazirodztwo)⁸⁸ mogącego polegać na zakazie kontaktu z małoletnimi, powstrzymywaniu się od przebywania w określonych miejscach, zakazu kontaktowania się z określonymi osobami (np. świadkiem, ofiarą przestępstwa, inną osobą pokrzywdzoną w wyniku przestępstwa)⁸⁹, wreszcie zakazu opuszczania kraju lub znacznego ograniczenia praw przysługujących jednostce w zakresie swobody poruszania się po terytorium państwa, którego osoba jest obywatelem oraz prawa jego opuszczania⁹⁰.

Wszystkie powyższe zakazy są stosowane po *conviction*⁹¹, stanowią zatem rodzaj środka o charakterze penalnym, a nie zabezpieczającym prawidłowy tok postępowania jak to ma niekiedy miejsce w naszym ustawodawstwie. Ta cecha omawianych środków związana jest ściśle z ich charakterem, rodzajem oraz celem, który mają osiągnąć wobec poddanej im osobie. Natura tych środków jest zbliżona do znanych na kontynencie środków karnych. Ich rolą nie jest bowiem wyrządzenie sprawcy dolegliwości, raczej podkreśla się ich aspekt prewencyjno-wychowawczy⁹². Przeważnie mają one charakter fakultatywny — sąd stosuje je wówczas, gdy uzna to za stosowne.

⁸⁶ Company Directors Disqualification Act 1986, sec. 1–2.

⁸⁷ Criminal Justice and Court Services Act 2000, załącznik nr 4.

⁸⁸ Sexual Offences Act 2003, sec. 104–113 oraz załącznik nr 3.

⁸⁹ *Blackstone's...*, *op. cit.*, E 23, s. 2149.

⁹⁰ Criminal Justice and Police Act 2001, sec. 33–37.

⁹¹ Wyrokowanie w angielskim procesie karnym składa się z dwóch części. Pierwsza dotyczy orzeczenia co do winy sprawcy (*conviction*), druga — co do kary (*sentence*). Podział ten jest szczególnie widoczny w tych sprawach, w których powoływana jest ława przysięgłych. Ona bowiem wypowiada się co do winy sprawcy, zaś wymierzenie kary leży już w gestii sędziego przewodniczącego danej sprawie. Bardzo wyraźna dwuetapowość wyrokowania istnieje w angielskim procesie od samego początku jego formowania się i w istotny sposób odróżnia wyrok angielski od wyroku znanego na kontynencie.

⁹² *Blackstone's...*, *op. cit.*, E 23, s. 2147.

W praktyce bardzo często spotykamy także pozbawienie prawa jazdy orzekane nie tylko za przestępstwa drogowe, ale także — czego nie ma u nas — w razie użycia pojazdu w celu popełnienia przestępstwa⁹³. Sąd pozbawia prawa prowadzenia pojazdu wówczas, gdy sprawca skazany zostaje m.in. za przestępstwo spowodowania śmierci, prowadzenia pojazdu pod wpływem alkoholu lub środków odurzających⁹⁴. Natomiast w tych sprawach, w których pozbawienie prawa jazdy jest fakultatywne, sąd może zarządzić samą adnotację w dokumencie (*endorsment*)⁹⁵ np. za przekroczenie prędkości. Zastosowanie omawianego środka wiąże się z nałożeniem na sprawcę punktów karnych. Uzyskanie ich co najmniej 12 skutkuje obligatoryjnym pozbawieniem sprawcy prawa prowadzenia pojazdów⁹⁶.

Osobne miejsce należy poświęcić szczególnej, nieznannej w takiej postaci na kontynencie instytucji, określanej w piśmiennictwie jako *bind over*. Zna-na jest ona na Wyspach od ponad 650 lat. Początkowo należała do systemu *common law*, po raz pierwszy zaczęli ją stosować powołani ustawą Justice of the Peace Act w 1361 r. sędziowie pokoju⁹⁷. Szybko jednak zyskała sobie szeroką aprobatę i rangę instytucji prawa stanowionego.

W literaturze podkreśla się jej potrójną rolę⁹⁸. Po pierwsze, mając na uwadze krąg podmiotów, wobec których może być ona stosowana, służy do zapobiegania uchylaniu się od sądu, co w swojej formie zbliża ją do orzekanych na kontynencie środków zapobiegawczych. Po drugie jest ona samoistnym środkiem oddziaływania na sprawcę po popełnieniu przestępstwa (podobieństwo do znanych nam środków karnych). Wreszcie, co wydaje się być jej najistotniejszą funkcją, w swoim zamierzeniu powinna zabezpieczać społeczeństwo przed zamachami przestępnymi⁹⁹.

Podstawa prawna instytucji *bind over* jest złożona i zależy od jej formy. Z jednej strony są nią kształtowane od stuleci normy *common law*, dotyczące tylko i wyłącznie Sądu Koronnego, umożliwiające mu zobowiązanie osoby do stawiennictwa przed nim, z drugiej ustawa Justice of the Peace Act

⁹³ PCCSA 2000, sec. 146–147 oraz Road Traffic Offenders Act 1988, sec. 1 i n.

⁹⁴ Road Traffic Offenders Act 1988, sec. 1–7.

⁹⁵ D. A t k i n s o n, T. M o l o n e y, *Blackstones guide to the Criminal Procedure Rules*, Oxford 2005, s. 157–158.

⁹⁶ *Ibidem*, s. 397. Dla przykładu: za przekroczenie prędkości można wymierzyć od 3 do 6 punktów karnych, za przejazd na czerwonym świetle 3 punkty, prowadzenie pojazdu pod wpływem alkoholu od 3 do 11 punktów. Road Traffic Offenders Act 1988, załącznik nr 2.

⁹⁷ *Blackstone's...*, *op. cit.*, E 15, s. 2089.

⁹⁸ Zob. szczególnie R. C r o s s, *The English Sentencing System*, London 1981, s. 13–14; N. W a l k e r, *op. cit.*, s. 231–232 oraz J. S p r a c k, *op. cit.*, s. 392–393.

⁹⁹ W literaturze polskiej szeroko na ten temat J. S k u p i ń s k i, *op. cit.*, s. 153–155.

z 1986 r.¹⁰⁰ Upoważnia ona każdy sąd do zastosowania tego środka wobec każdej osoby — podejrzanego, oskarżonego, świadka, osoby wobec której postępowanie toczyć się nie może z powodu zaistnienia negatywnych przesłanek procesowych, a także wobec każdej innej osoby, która złamała prawo albo ze strony której takiego zachowania można się spodziewać (np. rodziców niedopełniających swoich obowiązków w zakresie opieki nad małoletnim)¹⁰¹. Poddana mu osoba nie może wykazywać skłonności do przemocy, nie może także stwarzać zagrożenia wobec siebie samej ani życiu, zdrowiu lub mieniu innych osób¹⁰².

Bind over polega na zobowiązaniu osoby do spokojnego zachowania (*to keep the peace*) lub do stawienia się na wezwanie sądu (*to come up for judgment*) w określonym terminie¹⁰³. Ta specyficzna metoda oddziaływania opiera się na dobrowolnym zaciągnięciu zobowiązania przed sądem przez poddaną jej osobę dotyczącego utrzymywania spokoju publicznego pod rygorem zapłaty oznaczonej kwoty będącej jego poręczeniem, albo nawet umieszczenia w zakładzie karnym na wskazany okres czasu¹⁰⁴. Poręczycielem może zostać sam zainteresowany, ale i osoba trzecia, np. opiekunowie prawni małoletniego¹⁰⁵.

Teoretycznie zawarcie takiej „umowy” z sądem jest dobrowolne. Ale jest to iluzja. W praktyce udzielanie zgody niewiele ma wspólnego z wolnym wyrażeniem woli. Jeśli bowiem osoba nie zgodzi się na zastosowanie środka *bind over*, mogą ją spotkać z tego tytułu nieprzyjemne konsekwencje. Skutki niewywiązywania się z nałożonych obowiązków lub nie wyrażenie zgody na

¹⁰⁰ Justice of the Peace Act 1986, sec. 1.

¹⁰¹ J. Sprack, *op. cit.*, s. 408; S.L. Morris, *Bound to be good*, „New Law Journal”, vol. 157 z 30 III/6 IV 2007 r., s. 468. W literaturze polskiej J. Skupiński, *op. cit.*, s. 21 i 139 oraz S. Frankowski, *op. cit.*, s. 83.

¹⁰² S.L. Morris, *op. cit.*, s. 469.

¹⁰³ *Blackstone's...*, *op. cit.*, E 15, s. 2089. Dawniej zobowiązywano osobę w ramach omawianej instytucji do dobrego zachowania (*to be of good behaviour*), co było pojęciem zdecydowanie nieostrym i budzącym liczne wątpliwości. „The phrase ‘to be of good behaviour’ English law defines as behaviour which is wrong rather than right in the judgment of the majority of contemporary fellow citizens” — sprawa *Hughes v. Holley* (1988); cyt. za: J. Sprack, *op. cit.*, s. 393. Po rozpoznaniu w 2000 r. sprawy *Hashman and Harrup v. United Kingdom* przez Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strassburgu, instytucja *bind over* uległa pewnym modyfikacjom i przybrała formę obowiązującą do dziś. Szczegółowo na temat skądinąd bardzo interesującego orzeczenia Trybunału zob. J. Sprack, *op. cit.*, s. 393 oraz wyrok *Hashman v. UK* (2000) Crim.L.R 185.

¹⁰⁴ J. Sprack, *op. cit.*, s. 392.

¹⁰⁵ PCCSA 2000, sec. 150 (1).

ich nałożenie są dwojakiego rodzaju¹⁰⁶. Najczęściej mają one charakter finansowy i polegają na zobligowaniu osoby do uiszczenia wskazanej kwoty poręczenia, która ulega wówczas przepadkowi. Czasem jednak mogą przybrać bardziej drastyczną formę, z umieszczeniem w zakładzie karnym włącznie¹⁰⁷.

W orzecznictwie podkreśla się samoistność omawianego środka¹⁰⁸. Jego istota polega na niekaraniu osoby, a jedynie „ostrzeżeniu” jej na przyszłość. Z tego też powodu nie oddaje się jej pod dozór, nie stosuje się probacji, nie nakłada obowiązków, nie karze. Przewinienie bowiem, którego się dopuściła jest drobne, niecelowe zatem byłoby karanie. Jest to przejaw — wielokrotnie podkreślanego — pragmatyzmu prawników angielskich, może także naiwnego idealizmu, wiary, iż sama obietnica poprawnego zachowania — nawet pod rygorem dość przykrych konsekwencji jej niedotrzymania — jest wystarczającym narzędziem prewencyjnym¹⁰⁹.

Ostatnim omawianym w tym miejscu, nieznanym nam środkiem penalnym jest zalecenie wydalenia cudzoziemca z kraju (*recommendation for deportation*)¹¹⁰. Samo wydalenie osoby nie będącej obywatelem brytyjskim jest środkiem administracyjnym, o zastosowaniu którego ostateczną decyzję podejmuje Home Secretary, jednakże sąd wyrokujący w sprawie karnej może zalecić jej wydalenie z terytorium Wielkiej Brytanii. W praktyce stosowanie tego środka wydaje się być kłopotliwe. Sąd rekomendujący wydalenie z kraju osoby będącej obywatelem innego państwa, nie wnika w panującą w tym kraju sytuację polityczną, nie bada warunków osobistych ani stosunków rodzinnych sprawcy¹¹¹. Z tego chociażby względu pozostawienie ostatniego słowa o rzeczywistym wydaleniu sprawcy w rękach organów rządowych jest słusznym rozwiązaniem. Pozwala na uniknięcie przykrych i zupełnie nieadekwatnych do popełnionego czynu konsekwencji prawnych lub represji z przyczyn politycznych, a także chroni niewinne osoby trzecie związane ze sprawcą, zwłaszcza rodzinę, przed ponoszeniem wspólnej, zbiorowej odpowiedzialności karnej.

Sądy mogą orzec wskazany środek tylko wobec osoby w wieku co najmniej 17 lat¹¹². Warunkiem wydania rekomendacji o jej wydaleniu jest popełnienie przez nią przestępstwa zagrożonego karą pozbawienia wolności.

¹⁰⁶ N. Walker, *op. cit.*, s. 232.

¹⁰⁷ Blackstone's..., *op. cit.*, E 15, s. 2091.

¹⁰⁸ Randall (1986) 8 Cr.App.R. (S) 433.

¹⁰⁹ „...is a legitimate judicial tool in the fight against crime”, cyt za: S.L. Morris, *op. cit.*, s. 468 i 469.

¹¹⁰ Immigration Act 1971, sec. 3, 6, 7.

¹¹¹ Blackstone's..., *op. cit.*, E 22, s. 2141.

¹¹² J. Sprack, *op. cit.*, s. 404.

Podkreśla się bowiem w orzecznictwie, iż w przypadku czynu o mniejszym ciężarze gatunkowym, stosowanie tego środka nie jest wskazane¹¹³.

Zalecenie deportacji najczęściej ma charakter instytucji samoistnej, ale możliwe jest także orzeczenie go obok innego środka lub kary (np. grzywny, środków orzekanych w ramach *community sentences*, a nawet warunkowego uwolnienia od odpowiedzialności¹¹⁴). W powyższym zakresie ustawa nie wprowadza bowiem żadnych ograniczeń.

Środki stosowane wobec osób z zaburzeniami psychicznymi

Nie mniej interesującą grupę środków oddziaływania stanowią te, które stosowane są wobec osób wykazujących zaburzenia psychiczne (*mental disorders*)¹¹⁵. Najczęściej stosowane są dwa — zakład leczniczy (*hospital order*) lub dozór wyznaczonej przez zakład osoby (*guardianship order*). Środki te mają charakter samoistny. Oczywiście jest, iż nie orzeka się w takich sytuacjach żadnych kar czy środków o charakterze penalnym. Jedynym wyjątkiem w tej kwestii jest możliwość orzeczenia kompensacji. Podobne regulacje zasadniczo znane są także w prawie polskim, z pewnymi wyjątkami w zakresie szczegółowych regulacji. Obie instytucje znakomicie eliminują stosowanie kary pozbawienia wolności wobec sprawców cierpiących na poważniejsze zaburzenia. Wyraźnie jednak zaznacza się w piśmiennictwie, iż umieścić w zakładzie można tylko tego sprawcę, który dopuścił się czynu zagrożonego karą pozbawienia wolności¹¹⁶.

Hospital order polega na obowiązkowej hospitalizacji oraz poddaniu osoby leczeniu psychiatrycznemu. Jego istotą jest izolacja sprawcy, który ze względu na swój stan psychiczny stanowi dalsze zagrożenie dla siebie oraz innych osób¹¹⁷. Umieszczenie w zakładzie może zostać orzeczone także na okres przejściowy (*interm hospital orders*), a jego celem jest ustalenie konkretnej terapii, która zostanie zastosowana w przypadku orzeczenia właściwego *hospital order*¹¹⁸. Wobec sprawcy umieszczonego już w zakładzie

¹¹³ Nazari (1980) 71 Cr.App.R. 87.

¹¹⁴ Akan (1973) Q.B. 491.

¹¹⁵ Mental Health Act 1983, sec. 37–45B. *Mental disorders* w rozumieniu ustawy może przybrać jedną z czterech form: *mental illness* (choroba psychiczna), *severe mental impairment* (ostre zaburzenie psychiczne), *mental impairment* (zaburzenie psychiczne) lub *psychopathic disorder* (zaburzenie psychiczne o podłożu psychopatycznym). M. Davies, H. Croall, J. Tyrer, *op. cit.*, s. 166.

¹¹⁶ J. Sprack, *op. cit.*, s. 405.

¹¹⁷ *The Handbook...*, *op. cit.*, s. 449 i 452.

¹¹⁸ *Blackstone's...*, *op. cit.*, s. 2152.

lecniczym Crown Court (tylko!) jest uprawniony do przedłużania okresów leczenia i pobytu w placówce¹¹⁹. Jedyną podstawą do zastosowania tak surowych restrykcji jest grożące ze strony sprawcy szczególnie niebezpieczeństwo dla życia lub zdrowia innych osób lub wyrządzenia innej poważnej szkody¹²⁰.

Z kolei w ramach *guardianship order* sprawca jest oddawany pod dozór połączony z obowiązkiem zapewnienia takiej osobie stałej opieki oraz poddania leczeniu ambulatoryjnemu. Jest to zatem środek wolnościowy, w praktyce stosowany niezwykle rzadko, nie przekraczając średnio zaledwie kilkunastu przypadków rocznie¹²¹.

Swoistym *novum* w zakresie metod oddziaływania na sprawców z zaburzeniami psychicznymi, wprowadzonym niedawno ustawą CJA 2003, jest możliwość poddania sprawcy specjalistycznej terapii psychiatrycznej odbywanej pod opieką psychiatry lub/oraz psychologa, połączonej z obowiązkiem zgłaszania się na spotkania terapeutyczne w określonych odstępach czasu (*mental health treatment requirement*). Ustawa nie precyzuje minimalnych ani maksymalnych terminów trwania terapii, zostaje ona uchylona, gdy ustaną przyczyny, dla których została nałożona. W przeciwieństwie do dozoru ustanawianego w ramach *guardianship order*, terapeuta nie jest osobą upoważnioną, ani tym bardziej zobowiązaną do sprawowania osobistego nadzoru nad sprawcą, z tego też względu w okresie odbywania terapii często zostaje także nałożony na sprawcę dozór elektroniczny¹²².

Wnioski końcowe

Reasumując rozważania dotyczące angielskiego systemu karania, można zauważyć, że:

1. Regulacje dotyczące sankcji karnych rozproszone są w wielu ustawach, co sprawia, iż ich klasyfikowanie jest rzeczą nie tylko trudną, ale i obciążoną dużą arbitralnością. W literaturze brak jest jednoznacznych kryteriów ich podziału, nie funkcjonuje także podział na kary i środki karne dobrze znany prawnikowi na kontynencie. Powszechnie przyjmuje się, iż każdy ze środków penalnych stanowi odrębną metodę oddziaływania na

¹¹⁹ T. Wischmeyer, *op. cit.*, s. 787; J. Sprack, *op. cit.*, s. 406.

¹²⁰ „...it is necessary for the protection of public from serious harm...”, cyt. za: Mental Health Act 1983, s. 41 (1).

¹²¹ *The Handbook...*, *op. cit.*, s. 455.

¹²² A. Keogh, *op. cit.*, s. 106.

sprawcę, a wybór odpowiedniego narzędzia leży w gestii sądu i zależy od okoliczności danej sprawy.

2. W piśmiennictwie funkcjonuje wiele różnych klasyfikacji rodzajów środków, najbardziej jednak adekwatny wydaje się być zaprezentowany w tym miejscu czwórpodział na kary izolacyjne, system *community sentences*, kary finansowe oraz te, które przyzwyczajeni jesteśmy określać mianem środków karnych. Taka kwalifikacja pozwala uwypuklić pragmatyzm prawników angielskich oraz ich szczególną wiarę w szeroko rozwiniętą probację, a z drugiej strony ułatwia uporządkowanie tych środków oraz ich poznanie.

3. W angielskim prawie karnym tylko wyjątkowo spotykamy się z karą ściśle określoną w ustawie. W przeważającej większości przypadków sąd dysponuje szerokim wachlarzem możliwości oddziaływania na sprawcę, z tak niespotykanymi narzędziami jak *bind over*, *conditional discharge* czy *recommendation for deportation* włącznie.

4. Na pierwszy plan w strukturze skazań wysuwa się grzywna, zwłaszcza stosowana na szeroką skalę przez sądy pokoju w stosunku do sprawców drobnych przestępstw. Drugie miejsce pod względem częstotliwości stosowania zajmują środki z katalogu *community order* (w wyjątkowo licznych postaciach). Prawnicy angielscy prezentują bowiem dość sceptyczne podejście wobec efektywności kary pozbawienia wolności, stosowana jest ona z umiarem i stanowi niewielki odsetek wśród orzekanych kar. Mając na uwadze zaprezentowane dane statystyczne dotyczące struktury skazań, nie budzi wątpliwości, iż palmę pierwszeństwa posiadają środki wolnościowe.

5. Na zakończenie można pokusić się o sformułowanie pod adresem polskiego ustawodawcy jednego postulatu *de lege ferenda*. Łatwo zauważyć, iż niektóre z prezentowanych w tym miejscu środków nie są niestety znane polskiemu prawu karnemu w postaci, w jakiej funkcjonują na Wyspach Brytyjskich. Mowa przede wszystkim o instytucji *bind over* oraz o bogatym katalogu środków określanych jako *community sentences*. Ich wprowadzenie do polskiego prawa stanowiłoby znakomitą alternatywę karania w przypadku drobnej przestępczości. Stąd sugestia o baczne uwzględnianie realiów polskiej polityki i warunków penitencjarnych oraz głębsze przypatrywanie się obcemu systemowi i bardziej racjonalne czerpanie z niego środków oddziaływania na sprawców, zwłaszcza sprawdzonych i cieszących się zaufaniem praktyków.